

Изд. „Български писател“, 1974. 187 с.

През последните години нашата литературна критика направи значителни усилия, за да възстанови традицията на монографичните изследвания, на по-живото и непосредствено интерпретиране на живота и творчеството на редица наши автори, чието дело остава в съкровищницата на българската литература. Разбира се, и сега съществуват хора, които подценяват документално-художественото тълкуване на художествения свят, пристъпват с недоверие към творби, в които критикът си е позволил по-голяма волюност, излязъл е от рамките на буквоядческото тълкуване, намерил е свеж и вълнуващ подход към привличащия го профил на даден творец.

Немалко пречки се явяваха и по линията на „специализирането“ върху едно творчество, на самоволното „преразпределяне“ на авторите. Редица доморасли специалисти решиха, че могат да поставят табу върху отделни литературни зони и само те могат да се считат там за истинските притежатели на ценностите. По линията на това, че „за този автор вече е писано“, за доста дълъг период се задържахме по-разнообразното тълкуване на дадено творчество и свързаните с него проблеми на литературния развой. Днес не без съжаление можем да констатираме, че за редица от най-големите наши поети и писатели има написани само по една-две монографии, понякога само тънки брошурки, а не всестрани и задълбочени изследвания. Можем да посочим и драстични примери, когато за големи имена на българската литература няма поне едно сериозно литературно-критическо издание.

Плахите опити далеч са недостатъчни, за да може да се осветли едно творчество по-пълно и цялостно. Когато около едно име се създаде повече критическа книжнина, това значително спомага да се види от всички страни делото на художника, да се прецени неговото истинско място в литературния развой, да се намерят типичният му облик и оригиналните му творчески черти. Повечето мнения биха допринесли за изясняване на самотия характер на даден автор, за същността на неговите търсения и художествени реализации, за стила и метода.

Не са много у нас писателите, за които можем да се похвалим, че творчеството им е изследвано изцяло, намерило е своята истинска оценка. Нашата критика е все още длъжна, още твърде малко е направено, за да се разнообразят начините на интерпретация, да се очертаят повече критически стилове на изследване.

Малко са онези ценители на художествено слово, които съумяват по-дълго да общуват с даден автор, по-продължително време

да навлизат в интимно-естетическия свят на твореца, като вещи събирачи на факти и способности следотърсачи да умеят да пресъздават отново жизнения и творчески път на художника. Някога Сент-Бъов беше оповестил, че му е нужно време и място, за да може да се усамоти с книгите на предпочитания писател, да открие това, което го привлича и вълнува най-трайно в неговото дело. Но ако в нашия динамичен век тая привилегия на големия френски критик е трудно достижима, то можем да посочим все пак и положителни примери в нашата съвременна критическа практика — изследванията на Симеон Султанов върху творчеството на Йордан Йовков и Светослав Минков, продължителното общуване на Милена Цанева с богатото художествено наследство на Иван Вазов.

У нас хубав пример за младите поколения изследователи представляват приносите на акад. Михаил Арнаудов в някои от монографичните му изследвания — книгите за Пансий, Вазов, Яворов, показателни за това, колко плодотворно за критика и литературния историк е трайното навлизане в лабиринта на художествения мир, проникването и тънко анализиране на творби и проблеми.

Завоевание на психо-биографичния критически метод са и редица от очерците на акад. Пантелей Зарев — „Христо Ботев“, „Димитър Димов“, „Емилиан Станев“, „Георги Караславов“, в който той още веднъж показва, че критикът, литературният историк и теоретик не е сух, безпристрастен регистратор на факти и събития, не е документалист-буквояд, безапелационен литературен ментор, а жив, непосредствен възторжен ценител, който може с истинска художествена сила и умение да „разшифрова“ художествения организъм, да възпроизведе моменти от жизнения и творчески път на писателя, да го разкрие непосредствено и вълнуващо.

И нас не може да не ни радва фактът, че редица съвременни критици показват значително нараснало майсторство при разкриването на творческата участ и житейската съдба на редица наши поети и писатели. Изследванията на Кръстьо Куомджиев върху творчеството на Кирил Христов („Песен на своя живот“) и Димитър Димов, хубавите стегнати очерци на Здравко Петров за Никола Фурнаджиев, Гео Милев, Димчо Дебелянов, книгата на Иван Попиванов за Захари Стоянов, тънките свежи наблюдения и анализи на Ефрем Каранфилов в множество негови портрети убедително говорят за една линия в критиката, която намира все по-голямо признание и нарастващ авторитет. Към добрите сполуки можем да отнесем и търсенията на Симеон Правчанов в книгата му за Христо Смирненски „Едно последно лято“ и особено новото му произведение „Път размирно метежен“ — книга за съдбата и творчеството на Христо Ясенев.

В последната цялостна изява на критика откриваме по-голяма единност на произве-

днешното, нараснало умение да разкрива въздухът го образ на твореца върху широка документална основа. Докато в предишната му книга въпреки нейните достойнства се чувства известна празнота, недостатъчна изясненост на профила на прославения пролетарски бард, то в книгата за Ясенов Симеон Правчанов е съумял да намери по-точен и прецизен подход, да представи образа на своя герой с цялата му вътрешна сложност и простота, с човешкото му обаяние и творческа индивидуалност.

Драматично-напрегната личност в живота, с жестока мъченическа съдба, Христо Ясенов неочаквано се оказва почти щастлив в полето на литературната критика. Не са много имената, на които да са посветени толкова самостоятелни изследвания, както върху изявите на неговата усомотена лирическа муза. На този рицар на самотни замъци, на въздухования владетел на горските селения, на Пан са посветили книги автори като Васил Александров, Иван Попиванов, задълбочен очерк написа за него и Минко Николов. За автора на „Петроград“ са написани и по-кратки изследвания още от редица наши авторитетни критици. Този факт е твърде показателен както за значимостта на оставеното от Ясенов поетическо наследство, така и за привлекателността на неговата фигура, която в нашето съзнание се свързва с такива видни певци на революцията като Христо Смирненски, Гео Милев, Никола Вапцаров, с онези волни певци, които поставиха лирата си в служба на борбата.

„Път размирно метежен“ не е биография, това не е и книга в стила на Стефан Цвайговите творби, много често написани като че ли на един дъх, изваяни от съвършения резец на писателя. Книгата на Симеон Правчанов е литературно-критическо произведение, което тълкува и образа на човека Ясенов, но ни въвежда и в тайните на поета, в неговите терзания и светли лирически пориви, в смелите му обществени дела и в решимостта да разруши кулите на своите замъци и да застане в редовете на революцията, да възпее Петроград — столицата на световния пролетариат. Документално-есеистичният подход на автора му позволява по-свободно да тълкува фактите, да не спазва някаква досадно-монотонна хронология, в която има всичко, но го няма живецът на истинското изследване, живият пламък на въздухования. Затова книгата започва не с раждането на малкия Христо Ясенов, а с неговата първа среща с Антон Страшимиров, т.е. с раждането на бъдещия родител на „Рицарски замък“.

Това е позволило на Симеон Правчанов да очертае обстановката, в която възмъжава зеленоокото момче от Рисувалното училище, което в живота носи характерното, но неблагоприятно име Туджаров, а в литературата остава с едно от най-поетичните имена — Ясенов. Като че ли всеки творец има своята „фатална“ първа среща, онзи съдбовен час,

който определя неговото истинско развитие, извършва решимия прелом. Ето че за Христо Ясенов това е онази зимна вечер на 1909 г., когато го представят на неуморимия писател-редактор, издател, общественик, покровител на млади таланти Антон Страшимиров. Цели петнадесет години от неговия живот, до последния му миг, минават под знака на това приятелство, то изиграва мощна роля в живота му.

И поетът остава с цялото си сърце верен на своя кръстник, поклонник и приятел, на този, който го заразява с буйството на характера си и неизмеримата си обществена честност. Приятелството на Антон Страшимиров с Христо Ясенов в значителна степен надминава представите за традиционната приятелска дружба, затова и Симеон Правчанов му е отделил повече страници, опитал се е да го „разтълкува“ и в това отношение той е успял. Намерил е самата сърцевина на тая взаимна свързаност и обреченост, показал е не само нейния личен характер, но и солидната обществена основа.

Ражда се един поет, който Страшимиров насърчава и утвърждава в изданията си, но успоредно с това израства и една смела непоколебима личност, която има подкрепа на възрастния писател завинаги. В миговете на изпитание те пак са двамата в комитета за подпомагане на жертвите на фашисткия терор след Септемврийското въстание. Взаимното допълване на двамата приятели, на кръстника и поета, е прецизирано с явна психологическа наблюдателност, с точен изразителен рисунък. Очертавайки сближението на поета и белетриста, авторът на „Път размирно метежен“ показва това, което ги е привличало един към друг, внимателно и точно разкрива самобитността на всеки от тях:

„Пътят на поета — бавно, но плавно възходящ. Белетристът е свръхамбициозен, със самочувствие на избраник, мнителен до дребнавост. Той е убеден, че трябва с цената на всичко да се самоотстоява срещу всички останали, които, както му се струвало, едва ли не задръжко го отричат и преследват. Ясенов е противоположен — той е пословично скромнен, знае, че само създаденото действително изпълнено изкуство утвърждава писателя, а не личните му усилия да се наложи на общественото мнение. Нему е присъща някаква рядка природна деликатност, която неусетно привлича и привръзва хората.“

От тая съпоставка на характерите Правчанов постепенно навлиза в особеностите на своя герой, внимателно отсена черта след черта в неговата оригинална неповторима личност. В значителна степен го подпомагат фактите, спомените на съвременниците, авторската му интуиция. Още в главата „С открито лице и с „маска“ определено чувстваме, че авторът на книгата за Ясенов не се плъзва по повърхността на обилния насъбран материал, не се стреми да ни „шокира“ с новооткритите документи — това е безспорна

заслуга на книгата, — а иска да покаже своеобразното, отличителното у пламения лирик.

Със завидна пластичност Симеон Правчанов е нарисувал външния портрет на поета и същевременно с това внимателно търси нюансите на неговия характер, на неговото поведение. Така изпъква живият Ясенев с цялата своя сложност на поетическата природа, с особена двойственост. Наред с жизнените изяви критикът търкува и поетичните изповеди на твореца и това е направено с много вещина, без книжна педантичност. Симеон Правчанов навлиза в интимните селения на твореца внимателно, тактично, с деликатност и търси и самобитността на лириката му, и неговата човешка неповторимост и изразителност.

„Път размирно метежен“ не е обемна творба, сякаш ни напомня за краткия жизнен път и на самия поет, загинал в разцвета на своите сили и младост. По-важното в случая е обаче това, че литературният критик е сумял да намери вътрешната съразмерност на книгата, да не ни обременява с многословни предположения и изкуствени анализи, както правят това други автори. Лаконично и стегнато Правчанов поднася своите доводи, с дискретна развълнуваност и с подчертано преклонение и обич към делото на Христо Ясенов развива своите мисли и предположения.

В това предплазване от разточителство критикът като че ли е пропуснал нужната задълбоченост в главата „Нещо за българския символизъм“, макар че самото нейно заглавие предварително го извинява за този пропуск. Той е поднесъл в тази глава вярно своите догадки и формулировки, но въпреки това тя е останала доста непълна, суха, изводите в нея са твърде декларативни, липсва и нужната теоретическа широта и обосноваване.

Трябва да подчертая обаче, че в конкретния анализ на стиховете на Ясенов и при показването на тяхната близост със символизма Симеон Правчанов е успял да преодолее до известна степен теоретическата недостатъчност и да разкрие убедително лирическата същност на Ясеновата поезия, изтъква, че „поетът е разпъван между абстрактното вдъхновение и организирания си творчески подбуд, между ефектната игра със словото (например съвсем формалистичния цикъл „Луна“) и пълнокръвната романтична лирика“.

С етапите на жизнения път авторът проследява и етапите в творческото развитие и израстване на поета, като търси по-голяма обобщеност и яснота при тяхното очертаване. Под напора на обществените събития у нас след Първата световна война Христо Ясенов бързо се ориентира към широките народни маси, тяхната революционизираност го привлича. Но Симеон Правчанов правилно е подчертал идейно-творческото преориентиране на поета: „Като гражданин и комунист, като революционер, след 1918 г. Христо Ясенов узрява идейно-политически много интензивно.

Във всеки случай доста по-бързо от своите литературни събратя и съмишленици. Без лутанията и перипетияте, отличителни за тях. Но естетическото му преустройство е бавно, е особено драматично и остава незавършено. И в това е заключен един от големите уроци на неговия живот и творчество.“ Критикът е уловил характерното в трагично възвишения път на Пан, на този смел и непреклонен певец на революционния устрем.

Авторът на „Път размирно метежен“ не причислява с бърза ръка, по инерция Ясенов и към партийните редове, не представя неговата антифашистка дейност елементарно, механически. И тук Правчанов търси узряването на комуниста, израстването на мъжествената личност, потънала в жестоките бездни на Дирекцията на полицията, но извисена от мъчаливия си подвиг като ярка външима борческа фигура. За прераждането на поета-комунист, за идейните промени в неговото гражданско битие авторът пише: „Разбира се, че ще бъде наивно и погрешно да си представяме, че това приобщаване (разр. на С. П.) е било един внезапен и отведнъж приключен акт. Натура дълбока и рефлективна, самопознаваща се упорито, а не екзалтирана, Ясенов интензивно е обработвал, съпоставял и преценявал, за да достигне до същността на обществените събития и явления; бавно, т. е. вътрешно убедено, а не повърхностно е усвоявал комунизма, за да му остане верен до края на живота си.

Спирам се съзнателно на тези моменти от книгата повече не само защото те са много важни и съществени при изясняването на сложния жизнено-творчески път на Христо Ясенов, а и защото много пъти досега за редица автори, когато се пише за тяхното преустройство, съвсем прибързано и огрубено се определя линията им на поведение, без да се търси налагащата се сложност, без да се изследва природата на таланта, нейната специфика. Елементарното показване на даден творец неизбежно като смел борец, без да се държи сметка за неговите вътрешни противоречия, е вулгаризиране, което никому не носи полза, не спомага за истинското изясняване на литературните факти и събития, на утвърдените характери в тях.

В това отношение Симеон Правчанов е останал верен на жизнената логика, на своите прозрения, не се е стремил да насилва събрания материал, да прави прибързани заключения в ущърб на истината. Оттук идва и въздействието на книгата му. След като е изяснил важните и съществени въпроси в развитието на своя автор, в глави като „Летели са кобни стрели. . .“, „Аз сам запалил замъка — и ето! . . .“, „Тоя час на кървава разплатка“ намираме наистина верния облик на преобразования от времето поет, неговата смела осанка изпъква още по-завладяващо и силно, мъченическият му живот се налага с героическата си мъжественост и висота.

Паралелният анализ на поетичното творчество на Ясенов, тясно съпоставяно с неговите нови идейно-естетически търсения, носи интересни наблюдения, разкрити на широка обществена основа, показани в унисон с особеностите на разглеждания период: „Съзнавам, че предишната му поезия принадлежи на миналото, Ясенов все пак не е имал сили с наенавист да я отрече и скъса отведнъж с нея. Защото още не е имал ясна представа каква трябва да бъде истинската социалистическа лирика, която и сам той следва да твори. Нека не забравяме — по това време нашето пролетарско изкуство все още не се е оформило цялостно и не е осмислило своя творчески метод: епохалните исторически събития изискват и нова поезика, и могъща сила на идейно-естетическото внушение, каквато тогава нашата млада пролетарска поезия чрез нито един от своите представители не е показала убедително. Ясенов пръв от новите революционни поети се изправя пред неразрешени, но неотлагаеми вече проблеми: комунистическата идейност да бъде съчетана с художествено съвършенство.“

Кървавата одисея на рицаря с разрушените замъци е един от най-ярките примери за саможертва в българската литература. В кървия земен дял на поета няма много ефекти, не личат пози, не се налага инициативата за литературно водачество. Но колко съдържателен е този живот, колко ярък и силен е той с цялата своя противоречивост и двойственост, с неукротимата жажда за светлина и нови блянове! Всичко това без съмнение е ръководило Симеон Правчанов при написването на тая съдържателна и вълнуваща книга. Той се е спрял на най-характерното и важното, успял е да преодолее липсата на документи, да използва максимално това, с което е разполагал, за да очертае облика на един поет, който застана в защита на своя народ по време, когато смъртта се долавя така осезателно, когато саморазправата и насилието са добили неимоверни права.

„Път размирно метежен“ привлича и с нескриваното възмущение на автора, с неговата пристрасност към обичания поет. Това също е достойнство. Симеон Правчанов добросъвестно и с явна оценка търси да покаже мястото на Христо Ясенов в нашата поезия, като разкрива и човешката му обаятелност и сила. Това определя и успеха на тази проникновена, раздвигана творба, нейния принос към изясняването на един жизнен и творчески път, на едно неповторимо лирическо явление.

Стефан Коларов

„ЛИТЕРАТУРНИ СТАТИИ“ от ПЕТКО ТОТЕВ

Изд. „Български писател“, 1974. 238 с.

В книгата на Петко Тотеv са събрани литературни и публицистични статии. Авторът се спира на творци, произведения и проблеми, които неведнъж са били обект на сериозни изследвания и това вече крие известна опасност, тъй като лесно би могло да доведе до повторение на вече установени положения. Може да се каже, че П. Тотеv заобиколил тази неприятна възможност и се е постарал да каже думата си на изследвач на литературните явления, който умее да открива нови проблеми дори там, където ни се струва, че всичко е изчерпано.

Въпросите, които интересуват критика, са били и продължават да бъдат актуални, защото засягат вечни човешки стремежи, мъки, мечти. Явно е, че П. Тотеv се е стремил да обхване широк кръг от теми и е поел риска да бъде не съвсем безоснователно обвинен в недостатъчна професионална задълбоченост. В книгата са намерили място статии и есета за представители на нашата литература от Паисий до Вапцаров. Авторът се спира и търси нови отсенки в творчеството на едни от нашите най-видни поети и белетристи — Л. Каравелов, П. Р. Славейков, Д. Чинтулов, Хр. Ботев, Ив. Вазов, Ал. Константинов, Д. Дебелянов, Елин Пелин, Й. Йовков, Хр. Смирненски, Н. Вапцаров. Той пристъпва към разкриване на незабелязани досега интересни, а в някои случаи и твърде важни подробности от творчеството на писателите, без да се смуцава от това, че насочва вниманието на читателя върху произведения, които се знаят едва ли не наизуст, а литературните им анализи са включени в задължителната учебна програма. Това е своеобразна критическа дързост, която в крайна сметка е довела до полезни наблюдения.

В статиите „Каравеловият анализ на старото време“ и „Сатиричният роман на Каравелов“ са разглеждани „Българи от старо време“ и повестите, обединени под общо заглавие „Три картини от българския живот“ („Мамино дете“, „Извънреден родолюбец“ и „Прогресист“). П. Тотеv се противопоставя на оценката за Каравелов като обикновен битоописател. Според него писателят навлиза „в сложното и противоречиво съдържание на битовата традиция“. Критикът изтъква, че в „Българи от старо време“ консервативната традиция е подложена на многостранен ана-